

Győri-Nagy Sándor
nyelvész-kultúrokológus
MÖF-EKI

SIMAI MIHÁLY: ÉPERSZEDŐ SZÉL
IRODALOMRÓL, VERSELEMZÉSRŐL MAGYARTANÁROKNAK¹

A minap megtisztelő levelet kaptam egyik nagyra becsült tudós ismerősömtől, az MTA Irodalomtudományi Intézetéből. Azt írja, az intézet *"pártatlan és kritikus irodalomtörténeti szemléletet igyekszik képviselni"*. Aligha lehet tudományos szándékot és annak vélelmezett megvalósulását tisztességesebben megfogalmazni. Majd hozzáfűzte: nem minden intézményt kötnek egyformán *"... a tudományos objektivitás korlátai ..."*

Az irodalom és a tudományos objektivitás kapcsolatán már eltöprengtem. Megkérdeztem egy magyartanárt. *"Szerintem"*, mondta eltűnődve a sokat olvasó kolléga *"az irodalomnak inkább a szubjektivitáshoz van köze, mint az objektivitáshoz. Hogy valami irodalom-e vagy sem, azt megérzi az ember. Az irodalmat még egyszer és még egyszer el bírom olvasni. De ami nem irodalom, csak akként próbálják eladni, azt egyszer se."*

Volt valami frappánsan érvényes ebben a megfogalmazásban. Ugyanakkor azt is világosan éreztem, hogy ez egy *olvasói alapállás*, nem egy *magyartanári*. Aki el is kéne tudja mondani diákjainak azt, *miért* is tartja irodalomnak, amit annak tart, és *miért nem*, amit maga sem olvas. *Főlkészíti-é magyartanárainkat az irodalomelmélet meg a nyelvészet arra, hogy az irodalmat "objektív" mércével ki tudják mérni tanítványaik számára, s ne csak a jó, de meggyőző érvek nélküli olvasói ösztön legyen a vezérfonaluk?*

A tény, hogy e cikk megírására vállalkoztam, azt jelenti, hogy úgy vélem: *az irodalomelmélet és a nyelvészet nem készíti fel a magyartanárt az irodalom objektív értelmezésére*. Hogyan is fest véleményem szerint egy irodalmi mű, mondjuk egy *ilyen* értelmezése?

Szándékosan választottam példának a gimnáziumi törzsanyagból talán nem egészen objektív okokból kimaradt kortárs költőnk, *Simai Mihályt*. Tőle is az *"Éperszedő szél"* című verset, amely a 14. oldalon került a költő 2012. évi versválogatásába². 1997-ben jelent meg a *"Fényörvények"* c. kötetben, annak nyitóverseként. Alább az 1997. évi kiadást veszem alapul:

*Éhségünkhöz elszegődő,
szomjúságunk pártján álló,
az útszélről tenyerünket
megterítő szél,
melegajkú, szélesvállú
eperszedő szél!*

*– Az eperfát együtt ráztuk...
emlékszel-e még?
Jókedvünkért szekeredre
fölvesszel-e még?
Fütyörészve a falunkig
elviszel-e még?*

¹ A tanulmány 2015-ben íródott. Az „Új Köznevelés” nem fogadta. Azóta kézirat volt a MÖF-EKI Archivumban.

² Simai Mihály: *Valaki mindent elszerezet*. Válogatott versek. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2012.

... hullt fehér, és rózsaszín hullt,
lázasan lilás;
dús szemek közt hajladozva
járt a jóllakás.
Piros is volt, poros is volt,
édességes édes is volt;
mézízére, mint a csókra,
úgy emlékezem –
míg e kóbor ifjúságban
lépked izzó mezítlábam,
s MINDENÉRT előrenyújtom
kékepres kezem...

Eddig a gyerekkort, szülőfalut, világba indító honi élményeket idéző költemény. Olyan *környezeti elemekkel*, amelyek a *fiatalabb befogadók* számára eleve értelmezést igényelnek. Nem azért, amit *Alföldy Jenő* ír *Oravec Imre* kapcsán a háború utáni magyar költőnemzedékekről³. S nem is azért, amit *Tüskés Tibor* fogalmaz meg "*a faluról a nagyvárosba kerülő ifjúság*" élménylírájáról *Kiss Dénes* kapcsán⁴. Sokkal inkább azért, mert a *városias (virtuális) nevelődésű* mai olvasónemzedékek számára *nem csak a falusi környezet és kultúra idegen a maga történelmével, és a mindezt együtt kódoló nyelvvel. Az élő természet is.*

Már az első sor gondot okozhat gyerekeinknek mind *nyelvileg-fogalmilag*, mind *kulturális-társadalomtörténeti* tartalmaival. Meg sem említve a *grammatikai-szerkesztéstani* buktatókat, amelyek az ifjú befogadók készségszintjeit teszik próbára a vers szövegében⁵. Pedig "csak" annyi az egész, hogy "*éhségünkhöz elszegődő*"... Mi van ebben nyelvileg-fogalmilag? "Nem ismerik a szót" – hangzik ilyenkor a diagnózis.

És akkor, a helybenhagyó megállapítás helyett jobb esetben elkezdődik a *gyógymód*. Ugyanaz anyanyelven is, amiért idegen nyelvi oktatásunk is hatástalan. Megkíséreljük megtanítani a gyerekekkel az "*ismeretlen szót*". Ehhez pedig "szó"-tár kell. Ez a szó azonban címszóként hiányzik az Akadémiai Kiadó 2003. évi (átdolgozott) kiadásából. E türelmetlen nemzedékek számára kibogarászhatatlan mélységben van elrejtve az "*el-*" igekötős szavak egy illogikus halmazában, az "*elszánja magát*" címszó alatt. No, meg külön, igaz, nem a "*szegődik*", hanem a "*szegődtet*" címszóként⁶.

Ezzel tanár és tanuló egyaránt a finnugor nyelvszemlélet kedvszegő labirintusába kényszerül, ahelyett, hogy a magyar gyermeki anyanyelvtanulás ösztönösen logikus, érdekes és hatékony technikai szerint⁷ pótolhatnák a *szószerveztés szintjén még nem is olyan tragikus hiányt*. A

³ "... faluról jött költők szoktattak hozzá minket, hogy tekintsük őket az évezredes népkultúra műköltészetbe olvasztóinak, a parasztsztyály képviselőinek." In: VASY Géza: *Fiatal magyar költők 1969–1978*. Kortársaink. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1980:163.

⁴ Lásd: TÜSKÉS Tibor: *Mérték és mű*. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1980:401.

⁵ Ez utóbbi gondra már évtizedekkel ezelőtt figyelmeztetett *B. FEJES Katalin* anyanyelvi tankönyveink eligazító nyelvezete példáján. Lásd: *Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása*. (Szövegvizsgálat 3–5. osztályban). Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.

⁶ MÉKSZ 2003:295 ill. 1232.

⁷ GYÖRI-NAGY Sándor: *Analitikus jelenségek a magyar gyermeknyelvben*. 342–348. In: *Magyar nyelv*. 1985. 3. sz., Akadémiai Kiadó, Budapest. ill. GYÖRI-NAGY Sándor: *Pszicholingvisztikai modellálás – számítógépes nyelvoktatás*. 11–21. In: MTA VEAB Értésítő 1985., továbbá Györi-Nagy, Sándor: *Basisgebundene Sprachprozesse bei der Aneignung einer Zweitsprache*. 14–22. In: DUFU (Deutschunterricht für Ungarn) I/1987.

szeg-/szig-/szek-/szik- gyökváltozatsor a "vágás, szelés, rész elkülönítése" jelentéskörben óriási – fogalmilag összetartozó – szócsoport fölfedező módon való képzését és bevésését biztosítja. Ez azonban az érvényes nyelvelméleti dogma szerint ma Magyarországon tilos!

A második versszak első sorában újabb "akna" rejtőzködik: ez az *eperfa*. Itt jelenik meg "érthetetlen" teljes valójában, miután az első versszakban ilyen "homályos" utalások készítettek elő egy emeletes jelzős szerkezet legalárendeltebb határozójában (útszélről) meg egy halmozott jelzős szerkezet egyik jelzőjeként (eperszedő). Ez egyszerre magyar kultúra- és természet-környezeti akna, hisz e kettőnek együtt (volt) eleme az *eperfa* a tanyaudvarban meg az útfelen. Városias környezetélményű fiatalnak, éljen akár falun vagy városon, *az eper nem a fán terem, hanem a földieperrel azonos*. Így számára a fáról epret lerázó "eperszedő szél" és a vele kapcsolatos képsor végig "képzavar". A szél pedig amúgy is kellemetlen.

S itt már az *irodalom-befogadói oldal "szubjektív" jegyeit* érintjük, amelyek tömegességükkel ez esetben olyan szinten "objektíválódtak", hogy lehetetlen nem számolni velük. Ha nem is annak eldöntésében, hogy "mi tekinthető irodalomnak", de abban mindenképp, hogy az *embert emberként életben tartó környezeti üzenetek* anyanyelvileg és széptanilag kódolt készleteiből *mi az, amit e nemzedékeknek is föltétlenül meg kell kapniuk* az irodalmi nevelés keretei között. És persze *hogyan*. A verssel kapcsolatos befogadói jegyek sorát folytatom akkor is, amikor bevallom, hogy én ezt a verset most már *olvasva is hallom*. Kerpits Miklós barátom szép zengésű baritonján, ahogyan Kiskunmajsán szavalta a Városi Könyvtár zsúfolt olvasótermében⁸. Különösen két sora kezdett visszhangzani bennem azonnal, s maradt is meg az emlékezetemben, akkor még csak tünődésekre indító, megmagyarázhatatlan okokból:

*Piros is volt, poros is volt,
édességes édes is volt;*

De vannak-e tényleg *objektív érvek*, akár e szubjektív jegyekben is, amelyek *magyarázhatóvá* teszik a versek, most épp ennek a versnek, benne különösen e két sornak a *szépségét*? Vagy végképp csak *megérzéseinkre* hagyatkozhatunk? S ha mégsem, akkor *milyen nyelvezettel, milyen tudományos fogalomkészlettel* kell rendelkezünk ahhoz, hogy *objektíve is érvényeset, meggyőzőt* mondhassunk egy irodalmi alkotásról. Lássuk hát!

Feltűnő, hogy a költemény a költői eszközök tagoltsága szempontjából egyáltalán nem egyöntetű. Huszonnégy sora nem négy hatsoros tömbbe rendeződik, csupán az első két versszakban. Ezeket egy tizenkétsoros követi. Míg az első kettő *mondatszintű jelekkel* zárul, a tizenkétsoros tömbnek éppen a közepén pontosvessző van, amely szoros következtetést jelez.

Rímek szempontjából hasonló az "aránytalanság": az első, a *megszólító versszak* teljesen *rímtelen*, a második – a kérdező – pedig *ismétlőrímes*. Már-már az az *érzése* támad az embernek, hogy ilyen rímeket maga is tudna. Aztán következik a harmadik, a legsúlyosabb strófa, teli *többféle, mesteri rímmel*. Köztük egyetlen rímtelen sor van. Éppen az, amelyik a legtalányosabb képet indítja a vers végén: "s MINDENÉRT előrenyújtom". Ez zár vissza *grammatikailag és értelmileg* a "kékepres kezem" befejezéssel az "emlékezem"-re.

Gyönyörűen vésve szívünkbe az intést: a "Minden" csak annak jár, aki igazolni tudja magát a jövő előtt, hogy *tenyerében és emlékezetében* ott van a honi környezet, a fölnevelő tájhaza vezérlő bélyege. Annak, aki nemcsak követelőleg tudja előrenyújtani kezét, hanem azzal is

⁸ "Kezed a titkok kapuján" címmel rendeztünk feledhetetlenül szép költői estet Simai Mihállyal Kiskunmajsán, 2014. október 16-án.

tisztában van, hogy még ebben a dúsan terítő környezetben is "hajladozva járt a jóllakás". Ha valaki ezt meg nem érezvén a versből "belemagyarázásnak" vélné, annak figyelmébe ajánlom a "jár" ige kétféle alapjelentését⁹. *Az igazi költőnél a nyelv sohase véletlen.*

Ahogy nem azok az ebből alkotott *költői eszközök* sem. "Objektívek" abban a tekintetben, hogy az anyanyelvi közösség tulajdonaként egyaránt rendelkezésére állnak a költőnek és az olvasónak. "Szubjektívek" annyiban, hogy képes-e élni velük az egyik vagy a másik fél. Avagy egyszerre mindkettő. Simai képes, olyan mélységekben, hogy érdemes őt *anyanyelv-tanulási céllal* is követnünk.

A rímek nyelvi eszközeinél maradvá említettük már a *használatbeli aszimmetriát*. Ez azonban nemcsak a *vers kezdő és befejező részei* közt van meg, hanem kisebb egységekben is *helyzeti, grammatikai és hangzási aszimmetriaként*, akár miniatűr léptékekig. A szószintű *ismétlőrímek* látszólagos egyszerűségét viszonylagosítva csak utalok a "... *hullt fehér, és rózsaszín hullt*" sorra, mely kifelé ugyan rímtelennek látszik, de befelé a két "hullt" egymásra hangzása a folytonos bőségnek egy olyan zárt, *teljesség-képzetét* teremt meg, amelyhez képest a következő sor "*lázasan lilás*"-a már túlcsoportul.

A "*lilás*" és a "*jóllakás*" rímje is aszimmetrikus, bár hangszerkezetiileg azonosnak tűnnek. A *nyelvérték* azonnal megsúgja valamennyiünknek, mint ösztönös szabálytudattal rendelkező anyanyelv-tulajdonosoknak¹⁰, hogy a két *-ás* közül az egyik főnévképző, a másik pedig rangban nem azonos vele, hiszen csak melléknevet árnyal, és az *"-á"*-ja se sajátja, csak a "*lila*" véghangzója nyúlott *"-á"*-vá a *-s* kedvéért.

Itt érkezünk el a verseléstaniilag legösszetettebb két sorhoz, elemzésünk tulajdonképpeni tárgyához, amely Simai sajátos *gyökrímei* közül tartalmaz egy párost, természetesen *hangtani aszimmetriával*, amely azonban maga is több nyelvi szinten jelenik meg, s hangtanilag is úgy illeszkedik egy nagyobb egységbe, hogy *Bartókos disszonanciával* teremt *harmóniát*.

"*Piros is volt, poros is volt,
édességes édes is volt;*"

Így szól ez a két sor, amely ezek szerint mégsem ok nélkül ragadt meg emlékezetemben. A *pír*- és a *por*- ellentétes hangrendű párost nevezem itt egyelőre föltételesen gyökrímnek, amely *szószinten* is különlegesen cseng össze egymással.

A "*piros*" és a "*poros*" a maga közösnek tűnő *-os* végével ismét "hagyományosan" rímel egymásra, ha nem is hagyományos rímhelyről, a sorvégről, hanem megint csak soron belülről. De a már nyelvtanilag iskolázatlanabb anyanyelv-tulajdonos is érzi, hogy az azonos hangzás ellenére megint csak van valami turpisság ebben az "egyezésben". A "*piros*"-nak az *-os* vége valahogy jobban hozzánőtt a "szótövhöz", mint a "*poros*"-é. A "*por*" önállóbban szól ki a "*poros*"-ból, mint a "*piros*"-ból a "*pír*". Így, *rövid "i"*-vel külön nincs is a nyelvtudatunkban. De létezik "*pír*" formában. Csak hát ezzel a "*pír*"-ral valami vagy történt az *-os* hatására a "nyelvtörténeti múltban", ahogy a finnugor szófejtők vélik. Vagy nem történt meg az a

⁹ Nem utalom az olvasót a MÉKSZ 2003. évi kiadásának anyanyelvi nevelésre alkalmatlan, kaotikus „jár” szócikkére, melyben a *mozgás*- és a *megillet*-főjelentés közt 15 unalmas, kifejtő ponttávolság van. Minthogy így a „*megillet*” főjelentés a 15. „mellékjelentés” rangjára csúszik le, s ott is utolsónak, ezért téves egy sor előző pont jelentésértelmezése, ahogy a „*járadék*” meg a „*járandóság*” önálló szócikkeinek magyarázata is.

¹⁰ GYŐRI-NAGY Sándor: *Anyanyelvértékünk romlása és a nyelvtudomány felelőssége*: moefeki.eu/wp-content/uploads/2014/05/Anyanyelverzekunk.pdf

rövidülés semmilyen hatásra, hanem már eleve létezett a "**pír**" mellett egy "**pír**" is, amely nem is volt soha *tőszó*, mint a "**pír**", hanem csak *gyök*. Eggyel *alacsonyabb önállósági és általánosabb jelentéstani szinten*, mint ahogy a szó működik a nyelvben.

Ezért aztán a *piros–poros* rím is úgy biccen meg a nyelvi tudatban, mint egy tréfás versenyfutó a pályán, aki ugyan két lábon szalad, de eljártssza nekünk, hogy az egyik lába rövidebb. Játsszunk el mi is most ezzel a sánta futóval a "**por**" esetében. Mert hát a "*poros*"-ban tényleg a "**por**" *tőszó* van. Amely úgy *tőszó*, hogy *egyben gyök* is. Ez nem rövidült az *-os* hatására, hisz eredetileg is "**por**" volt. Ha a képző okozta volna a rövidülést, akkor "**pór**" kéne legyen a tő. Tudjuk, ilyen is van. Egyszerű embert, *parasztot* jelent. A *legparányibbat* a civilizáció ranglétráján, aki *párban* él(t) az anyatermészettel. Az *-os* hatására azonban ez se rövidül, hanem "**póros**" marad, ahogy a "**pír**"-ből alkotható "**píros**" töve is, ha a *tőszó*jelentést melléknévi alakban kívánjuk működtetni.

A "**póros**" jelentése persze "*parasztos, egyszerű*", nem "**poros**", "*porfödte*". Mégis érezzük, hogy a "**por**" és a "**pór**" *tőszavaknak* is van közük egymáshoz, nemcsak hangalakilag, hanem jelentéstanilag is. És persze a "*paraszt*" és a "*parlag*" meg a többi *par-* gyökszármazék, s a "**pár**" is közéjük tartozik. Ezek egy része "*csupán*" *gyök*, azaz egy szinttel lejjebb működik, akárcsak a "**pír**" mellett a "**pír-**". De mindben ott van ennek a széles gyökcsaládnak a "*nyomás, ill. nyomás hatására keletkező, azzal összefüggő jelenség*" általános jelentése.

Így tekintve már nem is annyira játssza ez a futó a sántaságot. Valóban sánta, mert láb ugyan mindkét lába, a "**por**" is meg a "**pír-**" is, de az egyik önállóbb láb, mint a másik. Hogy még pontosabbak és egyben hüek is legyünk *a nyelvtől mint a környezeti változatosság minden finomságának leképezőjétől elvárható, elvileg végtelen változatgazdagságnak* a törvényéhez, mondjuk ki: nem sántaság *a nyelvi alakoknak és jelentéseknek e funkcionális aszimmetriája*. Éppenséggel *a nyelv környezeti lényege*, melyet tudománytalan és bűnös törekvés valamely nyelvelmélet álságos egyen-kategóriába gyömöszölni, mert azzal a *leképezendő teremtés lenyűgöző változatossága, és leképező eszközének változatgazdagsága* ellen vétkezünk.

Simai Mihály ezt tudja is, különben nem arra használná a *két, csak egymáshoz képest biccenő sorbelsei rím*szót, hogy kedvesen, emlékezve tréfálkozzon a nagy gyerekkori *éhségen*, amely korántsem az osztályharcos ideológiák nagy "*éhezése*" volt a magyar vidéken. Nem a "*szenvedő szegények*" *éhsége*, hanem a *teremtett környezetben bízó, boldog emberek gyermekeinek a kíváncsisága* mindenre, amit kínál a táj lakó ember számára a teremtett táj. Az az elemi *jókedv* minden bőség feltétele, ahogy a Himnusz második sorában, *Isten legelső áldásaként* Kölcsey kéri. Ez a *jókedv a feltétele a természeti környezettel való összhangnak* is.

Ám a nyelvi "*döccenés*" érzékeléséhez nem "*csak*" a mindönkben ott lakozó anyanyelvi tudás segít hozzá minket. Az is, hogy a "*szabályosan rímelő*" *-os*-ok előtt *ellentétes a két szótő/gyök hangrendje*. Természetesen a "**pír-**" "*i*"-jétől meg a "**por**" "*o*"-jától. Ezt az ellentétet csak kiemeli, hogy a mássalhangzókerete mindkét magánhangzónak azonosan a *p-r*. Az "*egyenhangzó*" *-os* pedig csak tudatosítja bennünk ezt az ellentétes hangzást.

Ha aztán most végképp a *hangzene* szintjére szállunk át, és a verssor két magánhangzó-futamának szerkezetébe hallgatunk bele, rájövünk, hogy *milyen gyönyörű ritmikájú futampárt alkotott a költő két magánhangzóból*. Ez a következő:

$$i + o + i + o - o + o + i + o$$

Ez csodaszépen magyar törvényű két félsor. Az első két *i + o* párból áll, és ezzel "*világosabb*", mint az egy *o + o* párból meg egy *i + o* párból álló második. Ez ugyanaz a magas-mély

sorrend, mint az *itt-ott, ez-az, így-úgy* páros szavainké. Meg az ösztönösen helyes "víz-gáz-központi fűtés-szerelő" népi szakmareklám, amelyben elől van a magas hangrendű elem, utána a mély, s így követi őket a vegyes.

Csakhogy Simai olyan mássalhangzó-sorral hímzi körbe és szegi is be a szólamvégeken a magánhangzókat, amelyek *hangzeneileg* tökéletesen illeszkednek a *hangok és jelentések harmóniájába*.

A verssor első szólama "*Piros is volt*", a második "*poros is volt*". Mindkét szólam a kirobbanó "p"-vel kezdődik, és a *lezáró, múlttá objektiváló* "t"-vel zárul. A szólamon belül azonban az r+s+s+v+l mássalhangzósor szól. Ha jól odahallgatunk, ezek egytől-egyik *gyakorító, folytató jelentésű hangok*, a két kezdet és a két vég között.

S hogy el ne felejtjük hozzátenni a tréfás biccenés igazi értelmét adó második sort, amely miatt olyan szép ez az emlék, hogy versbe kellett öltözködni, így hangzik: "*édességes édes is volt*". Érezzük csodás lejtését a sornak, de mitől van? Lássuk a morféma-szerkezetét:

éd-es-ség-es-éd-es-is-volt

Az "*is volt*" a sor végén első látásra-hallásra csak az előző sor végére hangzó rímtömbnek tűnik. De ha erősebben ráfigyelünk a minden második morféma-helyen ismétlődő "-es"-re, könnyen besorolódik ezek közé az "*is*", amelynek székelyes ejtése valóban "*es*". Jelentése mindkettőnek azonos az "*és*"-sel meg a magában álló "s"-vel, hisz ez a hang folytatást, *ismétlést, ismétlődést, "esméig"*-et jelent.

Így nevez meg a költő egy öntudatlan csodavilágot a maga véghetetlen-végtelen idővonulatában, amelyet prózában úgy hívunk: *gyerekkor*. Erről írta – kiszólva a józan felnőttkor tanulságára ebből az idilli világból – Fekete István is: "*A rétek nyár végi illata végighentergett az árkon, a szívünkön, a gondolatainkon, nyakig ültünk a szabadságos világ határtalan boldogságában, csak éppen nevet nem tudtunk adni ennek a boldogságnak*"¹¹

Ekkor alapozódik meg az emberben az a *boldogság-képesség*, amelyik ebben a mozgékony világban az emberi lelket ahhoz az *egyetlen teremts-szelethez* képes kötni, amelyet még a boldogabb – mert boldogságra képesebb – emberek valaha úgy hívtak: "*haza*"¹².

¹¹ FEKETE István: Ballagó idő. Nesztor. 109.

¹² Lásd még: Győri-Nagy Sándor: Két Hazám. (Simai Mihály *Találkozások* c. költeményéről József Attila *Hazám*-jával összevetve magyartanároknak). In: Módszertani Közlemények, 2014/1. 8–27.